

УДК

Базелюк Василь Григорович, старший викладач кафедри менеджменту освіти, економіки та маркетингу Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» АПН України, кандидат педагогічних наук.

Ціннісний підхід в управлінні навчальним закладом

У статті висвітлено важливість застосування ціннісного підходу в управлінні сучасним загальноосвітнім навчальним закладом, а також роль цінностей у вихованні школярів та необхідність визначення ціннісних засад уроків вчителями

Ключові слова: цінність, система цінностей, ціннісні орієнтації, світогляд, управління загальноосвітнім навчальним закладом

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковим чи практичними завданнями. Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій є предметом вивчення багатьох наук про людину і суспільство, зокрема, філософії, соціології, психології та педагогіки. Цінність – особливе суспільне відношення, завдяки якому потреби й інтереси індивіда або соціальної групи переносяться на світ речей, предметів, духовних явищ, надаючи їм певні соціальні властивості, не пов'язані прямо з їх утилітарним призначенням. Соціальні цінності розрізняють у широкому і вузькому сенсі. Соціальні цінності у широкому сенсі – це значимість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності чи невідповідності потребам суспільства, соціальної групи, особистості. Соціальні цінності – у вузькому сенсі – моральні і естетичні вимоги, вироблені людською культурою, які є продуктами суспільної свідомості. Їх вершина – цінності, пов'язані з ідеалами і життєвими цілями особистості. Система цінностей – це модель цінностей суспільства або групи, в якій індивідуальні цінності взаємопов'язані таким чином, що кожна з них підсилює іншу, утворюючи тим самим узгоджене ціле.

Ціннісні орієнтації – це відображення в свідомості людини цінностей, що визнаються ним як стратегічні життєві цілі і загальні світоглядні орієнтири. Система ціннісних орієнтацій не є чимось абсолютно впорядкованим і нерухомим, вона суперечлива і динамічна, відображає як головні, істотні, стрижневі зміни взаємозалежності особистості зі світом, так і зміну поточних, швидкоплинних, певною мірою випадкових життєвих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на яких спирається автор. Існує велика кількість робіт присвячених дослідженню цінностей і ціннісних орієнтацій особистості. Проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій вивчали М.Вебер, С.І. Гессен, І. Кант, М.В.Левіт, А.Н. Леонтьєв, О.Ф. Музиченко, І.І. Огієнко, С.Т. Шацький, З.І. Файнбург та ін. Проблема якості освіти, формуванню демократичних цінностей присвячена значна кількість наукових і науково-методичних публікацій таких дослідників та вчених, як В.П.Андрущенко, Н.В. Балабанова, В.Г. Вікторов, І.А. Зязюн, С.В.Кострюков, В.Г. Кремень, О.І. Локшина, В.І. Луговий, В.С. Лутай, О.В. Сухомлинська та ін. Так, розглядаючи ціннісні орієнтації, видатний радянський психолог А.Н. Леонтьєв зазначав: «... – це провідний мотив – мета підноситься до істинно людського і не відокремлюється від людини, а поєднує її життя з життям людей, їх благом ... такі життєві мотиви здатні створити внутрішню психологічну виправданість її існування, що становить сенс життя»[7, с.134].

З.І. Файнбург відзначає «надзвичайну складність системи ціннісних орієнтацій особистості ... складність її детермінації соціальним, багатопланову і багатопланову опосередкованість всіх залежностей в цій сфері. Ми маємо справу з багатовимірним об'єктом, дуже складним за своєю структурою» [9, с.143].

Ціннісні орієнтації, будучи одним з центральних особистісних новоутворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки та істотно

впливають на всі сторони її дійсності. Особливого значення набуває зв'язок ціннісних орієнтацій із спрямованістю особистості. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її поглядів на навколишній світ, на інших людей, на себе особисто, є основою світогляду, ядром мотивації та «філософією життя». Ціннісні орієнтації – спосіб диференціації об'єктів дійсності за їх значимістю (позитивною або негативною). Спрямованість особистості виражає одну з найістотніших її характеристик, що визначає соціальну і моральну цінність особистості. Зміст спрямованості – це, перш за все домінуючі, соціально обумовлені відносини особистості до навколишньої дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження в активній діяльності людини, тобто мають стати стійкими мотивами діяльності і перетворитися на переконання.

Ціннісні орієнтації можуть формуватися в будь-якій сфері життєдіяльності людини і суспільства. Вищі цінності відображають фундаментальні відносини і потреби людей, становлять фундамент індивідуального світогляду. Світогляд – це складне явище в духовному житті людини і суспільства, включає в себе сукупність поглядів, думок, ідей, цінностей, почуттів, оцінок і принципів, завдяки яким людська діяльність набуває організованого і впорядкованого характеру. Її життєві позиції стають осмисленими, а сама діяльність цілеспрямованою. Саме світогляд особистості, а не обсяг знань визначає її думки, поведінку і вчинки.

Оскільки в умовах сучасного світу ніяка спільнота людей не існує ізольовано від інших, то для мирного співіснування культур необхідна деяка загальна система цінностей. Існує думка, що багато основних законів, які існують майже в усіх країнах (наприклад, заборона вбивства, крадіжок тощо) та багато ліберальних принципів, такі як свобода слова, права людини є загальнолюдськими цінностями. Часто стверджують, що так зване «золоте правило моралі» «Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб зробили тобі» також є прикладом загальнолюдської цінності. Деякі релігії вважають свої

закони загальнолюдськими цінностями. Наприклад, християни відносять до таких цінностей десять заповідей. Але без системи цінностей не існує сенсу й життя як окремої людини, так і суспільства.

Людина без сенсу життя, без вищої мети є засобом для мети інших людей. Адже у кожної істоти є вбудована система поведінки, що допомагає в найширшому змісті жити. На найпримітивнішому рівні все зводиться до завдання вижити, тобто забезпечити цілісність окремих осіб і всього біологічного виду. Завдання такого механізму, вбудованого природою в тваринах, обмежено пошуками їжі, сховища, подоланням небезпеки і відтворенням потомства, щоб відвернути зникнення виду. Для людини мета життя не зводиться лише до простого виживання, але ще й до задоволення певних емоційних і духовних потреб. Тому механізм успіху людини – цінності, допомагають їй не тільки уникати і переборювати небезпеку та здійснювати інші, притаманні всьому тваринному світу функції, але й створювати поетичні та музичні твори, управляти виробництвом, займатися комерцією, досліджувати нові горизонти в науці, удосконалюватися, досягати успіхів в будь-якій сфері діяльності, що ототожнюється з уявленням про щасливе і повнокровне життя. Отже, цінності – це те, що є дорогим для людини, з чого вона виходить у своїх оцінках інших людей, себе, у своїх вчинках і діях. Цінності – це деякі особисто і добровільно, свідомо чи несвідомо вибрані моральні аксіоми, ідеали, визнані кращою частиною або більшістю тієї культурної спільноти, в якій ви живете, які ви сповідуєте і якими керуєтесь у своїх оцінках, вчинках, діях, рішеннях [6].

«Нехтування ціннісним філософським знанням мстить за себе в житті не менше, ніж ігнорування законів природи», зазначає видатний російський педагог С.І. Гессен [4, с.143].

Зауважимо, що цінності для себе людина вибирає сама. Вони можуть бути як позитивними так і негативними (в їх основі можуть бути, наприклад, людиноненависницькі, ксенофобські, нацистські ідеї, які сповідують деякі люди). Це особливо небезпечно сьогодні, коли виродливі форми набирає

економіка країн деформованого соціалізму, утверджуючи споживчі тенденції у ставленні до природи, людини праці, тому що порушується зворотний зв'язок та відсутня пряма зацікавленість і відповідальність за якість результатів діяльності тощо. Звідси, проблеми і економіки, і розпад моралі.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сьогодні ведуться активні пошуки шляхів реорганізації освітніх систем, оновлення змісту, методів, прийомів навчання і виховання підростаючого покоління приведення їх до вимог сучасного суспільства. Процес оновлення відбувається повільно, болісно, іноді з марними витратами сил, часу і засобів. Однією з причин виникнення таких проблем, на нашу думку, є нехтування відомим, довівшим свою ефективність, педагогічним досвідом.

У цьому відношенні особливий інтерес для сучасних педагогів представляє Царськосільський лицей, створений на рубежі двох століть який увібрав в себе найкращі ідеї епохи Просвітництва. Програму діяльності Лицею розробляли блискучі уми Росії – М.М.Сперанський, В.Ф.Малиновський та інші, які були захоплені ідеями республіканського правління, свободи особистості та її всебічного розвитку.

Результати діяльності Лицею виявилися вражаючими. Більше третини випускників пушкінської пори стали відомими державними діячами, дипломатами, військовими, літераторами, чиї імена назавжди увійшли в російську історію. Серед них геніальний поет і мислитель А.С. Пушкин.

Що ми, далекі нащадки, могли б взяти з досвіду Лицею при розробці наших планів оновлення школи, перетворення її в установу, здатну виховувати особистість високоосвічену, гуманну, творчу, морально стійку, віддану своїй землі та своєму народові, яка поважає не лише національні, але й загальнокультурні цінності і, одночасно, вільно орієнтується в інформаційному просторі та вміє вирішувати життєві проблеми.

Насамперед, першорядне значення в Лицеї приділялося «облагороджуванню серця». Вивчався курс «моральних наук», який

складався з дванадцяти навчальних предметів (права та обов'язки, етика, логіка, політична економія тощо). Цей курс був стрижневим і забезпечував формування світогляду ліцеїстів.

По-друге, можна виділити ряд основних факторів, що сприяли ефективності навчально-виховної діяльності ліцею.

Перший фактор – щира і глибока повага до особистості вихованця з боку всіх дорослих, що працювали в Ліцеї. Суворо припинялися будь-які наміри принизити чи образити учнів. Тільки в атмосфері поваги і вимогливості вихователі Ліцею змогли здійснити диво – передати свої думки, ідеї, життєві цінності так, що вихованці природно їх прийняли і зробили регулятором власної поведінки.

Другий фактор – різнобічна діяльність ліцеїстів, звернена до різних сторін їхньої психіки – інтелектуальна, фізична, сенсорна, художньо-естетична. Викладачі керувалися принципами, записаними в «Положенні про Ліцей», – «Розбурхувати власну дію розуму дітей. Діти не повинні марно витрачати час». Причому наголошувалося, що «неробство розуму більш шкідливе, ніж неробство тілесних сил».

Третій фактор – цілеспрямований процес виховання громадянської зрілості ліцеїстів. Любов до Вітчизни, (К.Ушинський), найглибше і невмируще почуття в людині. Воно становить стрижень її моральності. Іноді суспільство переживає духовно-моральну кризу, але саме любов до Батьківщини виступає головним стримуючим чинником для деструктивних сил.

Четвертий фактор (провідний) – професіоналізм викладачів. У Ліцеї працювали педагоги високого класу. Особливе значення мало суспільно-моральне обличчя педагога. Ліцеїстів навчали, з ними спілкувалися люди, переважно, з чітко вираженою прогресивною громадською позицією, які відстоювали ідеї добра і справедливості [5, с.7-8].

Першорядну значимість вчителя, вихователя, дорослого в розвитку особистості дитини сьогодні підкреслюють не лише педагоги. Важливі не

стільки вдосконалені програми і підручники, найголовніше в діяльності школи – як навчає вчитель, як він спілкується з дітьми, яким він є як особистість, які цінності він несе і стверджує.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті висвітлено важливість застосування ціннісного підходу в управлінні сучасним загальноосвітнім навчальним закладом, а також роль цінностей у вихованні школярів та необхідність визначення ціннісних засад уроків вчителями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відновлення зруйнованої ціннісної вертикалі – дійсно актуальне педагогічне завдання, без вирішення якої важко добитися успіху у всіх без винятку сферах життя, включаючи економіку. Ринок, в якому всі обманюють всіх, є аморальним, а тому він, як прийнято говорити сьогодні, не має необхідної інвестиційної привабливості. Без відновлення «цінностей непорушної шкали» (О.С.Мандельштам) не ліквідувати розруху в головах, а, отже, не створити громадянське суспільство і не побудувати незалежну правову державу. Відтак, ціннісний підхід в освіті сьогодні є не менш важливим, ніж компетентнісний. Він – наше страхування від божевілля нинішнього століття з його утилітарною короткозорістю, прагненням все прив'язати до стовпа користі.

Як же реалізувати ціннісний підхід в освіті? Не можна не підтримати російського академіка М.М.Поташника, коли він пропонує розглянути дві школи. У першій вищою цінністю для учнів проголошено ЗУНи. В іншій – не ЗУНи, а щось інше, наприклад, «совість» або «чесність». І при цьому чітко формулюється і сповідується головний постулат, що лежить в основі всієї виховної системи навчального закладу, «Вищою цінністю в нашій школі є не ЗУНи, а цінності й цілі, заради реалізації яких ці ЗУНи учні набувають» (тобто ЗУНи розглядаються лише як засоби). Цілком очевидно, що в цих школах будуть зовсім різними дух, оцінка життя будь-якого учня, абсолютно

різні виховні системи і найголовніше – різні випускники [8]. Цей приклад показує наскільки необхідним і важливим сьогодні є ціннісний підхід в управлінні школою.

Крім цього, надзвичайно актуальним завданням для управлінців є навчити кожного вчителя визначати і по можливості формулювати хоча б для себе ціннісні основи вибору змісту і трактування навчального матеріалу уроку. Не звинувачувати вчителів в тому, що вони цього не роблять, а навчити, бо більшості з них аксіологію (теорію цінностей) у ВНЗ не викладали. Але цей недолік є суттєвим, і дуже негативно впливає на якість освіти учнів, тому таку проблему необхідно розпочати ліквідувати шляхом самоосвіти вчителів та організації методичної роботи завучами в школі та керівниками методичних служб в містах (районах).

Сьогодні вже розроблено відповідні підручники й посібники з громадянської освіти та ціннісних основ педагогіки. Отже, проблему необхідно почати ґрунтовно вивчити, почавши з історії, теорії питання, а також з книг по аксіології (теорії цінностей), з прослуховування курсу лекцій фахівців з аксіології, розгортання методичної роботи, тобто забезпечивши фундаментальну підготовку вчителів. У Законі «Про освіту» записано: метою освіти є всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей. Отже, особистість визнано цінністю, але у неї необхідно формувати ціннісне ставлення до життя та оточуючого середовища, в іншому випадку освіта не буде цінністю ні для неї, ні для суспільства.

Але потрібне не лише навчання, а й культивування таких цінностей, як істина, добро, краса, творчість, відповідальність тощо.

Без цінностей, зазначає К.Клакхон, «життя суспільства було б неможливе; функціонування соціальної системи не могло б зберігати спрямованість на досягнення групових цілей; індивіди не отримували б від інших те, що їм потрібно ...; вони б не відчували в собі необхідну міру порядку і спільності цілей» [11, с.412].

Немає нічого не безпечнішого, ніж розмови про цінності. Тим більше в нашій батьківщині, де внаслідок сумного історичного досвіду втрачено довіру до слова, а деклараціями справу з місця не зрушити.

Не про поверхневу передачу цінностей йдеться, коли педагогів закликають розкривати перед учнями ціннісний сенс навчального матеріалу. Тільки глибоко осмислена та засвоєна думка може змусити по-іншому думати та інакше жити. Але для вирішення такого важливого і відповідального завдання сам вчитель повинен мати відповідний світогляд, який дозволить йому, не спрощувати проблему, торкаючись питань цінностей і сенсу освіти.

Коли вчитель розумом і серцем приймає загальнолюдські цінності, коли, відкинувши сьогоденні кон'юнктурні міркування і навмисний ціннісний виховний намір, відчуває себе відповідальним за долю країни, не чекає, що нова влада чи новий «цар» виведе країну з того безладдя, в якому вона зараз опинилась, тоді органічно й природно він зрозуміє і власну високу місію і значення цінностей, що здатні змінити і людей, і країну. Такому вчителеві немає потреби народжувати в муках ціннісні засади кожного уроку, більше для перевіряючих органів, ніж для себе та своїх вихованців. Тоді він перш за все собою, своїм ставленням до уроку, до дітей спонукає учнів до пошуку істинних цінностей.

«Сувора правда життя» показує, що проблем у нашому сьогоденішньому шкільному житті багато. І це стосується не тільки ціннісних орієнтирів, але й усієї повноти шкільного життя. Тому керівникам і вчителям варто не лише в міру сил боротися з щоденними проблемами а й, по можливості, намагатися визначати і поширювати в суспільстві сучасні наукові знання про освіту, і зокрема, про його ціннісні засади.

Про що тут варто говорити? Якщо визнавати саму освіту цінністю (а з цим навряд чи хтось буде сперечатися), то згадаємо, що цілісний процес формування особистості поділяється на її навчання, виховання, розвиток, соціалізацію, навчання, у свою чергу, поділяється на предмети, останні – на

річні курси, ті – на розділи і теми, а вони – на окремі уроки. Звідси кожен урок кожного предмету на підставі об'єктивного виявлення цілого в кожній зі своїх частин буде нести в собі ціннісний зміст, властивий предмету й освіті як цілому. А тому визначення ціннісних засад змісту уроку, хоча й непросте, але цілком обґрунтована, виправдана, розумна і необхідна вимога до сучасного уроку [6].

То ж будемо, перш за все, особистим прикладом, демонструвати спочатку на деяких, а потім і на всіх, де це доречно, уроках ціннісні засади змісту навчального матеріалу.

Звичайно ж, цінності передаються дітям і засвоюються ними не через повчальні бесіди про цінності, а, насамперед, через ставлення вчителя до дітей, до своєї роботи, до предмету, що викладається, до людей, останнє не виключає використання навчального матеріалу для формулювання тих чи інших цінностей, якщо матеріал уроку таку можливість вчителю надає. Вимагати від вчителя обов'язкового виконання вищезазначеної (або будь-якої іншої) рекомендації не можна, вчитель – процесуально є самостійним суб'єктом освітнього процесу. Разом з тим було б неприпустимо, якщо навчальний матеріал конкретного уроку надавав би педагогу можливість розкрити ті чи інші цінності для дитини (виховний потенціал яких є дуже високим), а вчитель в силу незнання аксіології не використовував цей шанс.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Які цінності ми сповідуємо, таким і є наше суспільство. Не випадково проблема цінностей завжди висувається на перший план під час перехідних етапів розвитку країни. Саме такий час переживає сьогодні українське суспільство, з його нестабільністю, різкими соціальними зрушеннями, дезорієнтацією і дезідентифікацією особистості. Все це знаходить своє відображення й у процесі переоцінки цінностей. При цьому слід мати на увазі, що за запереченням старих цінностей ховається заперечення старих форм життя суспільства й особистості. Нові умови життя диктують необхідність нових цінностей. Провідною з них традиційно

вважається система загальнолюдських цінностей. Пріоритет загальнолюдських цінностей над іншими – індивідуальними та колективними (суспільними, національними) – не просто декларація, це – вимога часу, без задоволення котрої людство може припинити своє існування. То ж зробімо все від нас залежне для того, щоб наша країна була європейською у повному сенсі цього слова.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Человек как предмет познания / Б.Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1968. – 339 с.
2. Афанасьев В. Общество: системность, познание и управление / В.Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.
3. Белинская Е. Система ценностей личности в перспективе толерантности. [Электронный ресурс]. – Век толерантности. 2006, Выпуск 5. Режим доступа до журналу: <file:///D:/Мої%20документи/Наукова%20тема/ВЕК%20ТОЛЕРАНТНОСТИ%20%20N%205.htm>
4. Гессен, С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию : учеб. пособие для вузов / С. И. Гессен.– М.: Школа-пресс, 1995. – 462 с.
5. Глущенко Л. И. Педагогика Царскосельского лицея в 1811 – 1817 гг. Опыт организации оптимального пространства в школах прошлых и настоящих лет / Л. И. Глущенко // Коллеги. - Алматы, РК. - 2006 - №2. – С. 7-9.
6. Левит М.В. Как сделать хорошую школу?! / М.В.Левит. – М. : Педагогический поиск, 2000. - 160 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н.Леонтьев. — М. : Политиздат, 1975, — 304 с.
8. Поташник М.М. Требования к современному уроку: метод. пособие / М.М.Поташник. – М. : Центр педагогического образования, 2007. – 272 с.

9. Файнбург З.И. К вопросу о планомерном управлении процессом социализации личности [Текст] / З.И. Файнбург // Проблемы социального планирования. (Личность, группа, общество). - Пермь, 1974. - № 157.- С. 142-161.

10. Ямбург Е.А. Управление развитием адаптивной школы / Е.А.Ямбург. - Издательство : ПЕР СЭ-Пресс, 2004. – 232 с.

11. Kluckhohn C. The Study of Values // Values in America. Univ. of Notre Dame, 1961. С. 409 – 417.

The article highlights the importance of the value approach in managing a modern secondary school and the role of values in the education of schoolchildren and the need to determine the value basis of lessons by teachers

Key words: value, value system, value orientation, outlook, management of secondary schools

В статье освещена важность применения ценностного подхода в управлении современным общеобразовательным учебным заведением, а также роль ценностей в воспитании школьников и необходимость определения ценностных основ уроков учителями

Ключевые слова: ценность, система ценностей, ценностные ориентации, мировоззрение, управление общеобразовательным учебным заведением